

अथ आत्मपद-प्रक्रिया ।

एध वृद्धौ । एधते प्रैधते । तिज निशाने क्षमायाश्च । निशानम्
तीक्ष्णीकरणम् । तत्र तेजतेः क्षमायाम् — तितिक्षते । जभ गात्र विनामो
जम्भणम् ।

२१६, रधिजभोर्नुम् सर्वेश्वरे ।

जम्भते । पण पन व्यवहारे स्तुतौ च । गुपूधूपेति आयः । अन्यधातु-
त्वात् परपदम् । पणायति, एवं पनायतीत्यादि ।

२२०. मूर्द्धन्यन्तादायो न व्यवहारे ।

पणते । कमु कान्तौ । कान्तिरिच्छा ।

१२१. कमेणिङ् ।

अत्र डित्वेऽपि वृष्णीन्द्रः, ईशस्यैव निषेधेन । कामयते ।

अथ भ्वादौ आत्मपद प्रक्रिया दर्शयते । प्रैधते इति—उपेन्द्राद्वय हर इत्यादौ इणेधौ
विनेति इणेधोर्वर्जनान्न अरामहरः ।

अमृता०—२१६. रधीति रधहिंसा-संराध्योः, जभ गात्र विनामे, एतयो रुत्तरे
नुमागमो भवति सर्वेश्वरे परे । सर्वेश्वर इति किम्—जम्भते । भूतेश-त-अजम्भिष्ट ।
अधो-जम्भे ।

अमृता०—२२०. मूर्द्धन्यन्तादिति । व्यवहारे अर्थे वर्त्तमानात् मूर्द्धन्यन्तात् पण
धातोरुत्तरे आय् प्रत्ययो न स्यात् । पणते व्यवहरतीत्यर्थः । आय् ईयङ् कमे णिङ् रामधातु-
केतुवेति विभाषया आय् । पणाय्यते पण्यते । अपणायीत् अपणिष्ट । वेत्यर्थः । पणायति
स्तौतीत्येवार्थः ।

अमृता०—२२१. कमेरिति । कमु कान्तौ धातोरुत्तरे णिङ् प्रत्ययो भवति । डित्व-
मात्मपदार्थम् । अत्र डित्वेऽपि—डित्त्वात् णिङः कंसारित्वे सत्यपिधातो वृष्णीन्द्रः स्यादव;

बाल०—एध वृद्धाविति । सविष्णुचक्रपाठो बहुषु पुस्तकेषु दृश्यते, स तु विष्णुचक्रस्य
प्रसङ्गे नोल्लेखाद् ग्रन्थकृतामनभीष्ट इति ज्ञेयम् प्रैधत इति इणेधौ विनेति न अराम हरः ।
तत्रेति निशानेऽर्थे ।

बाल०—रधि । रध हिंसाश्चेत्यस्य जभधातोश्च सर्वेश्वरे विषये नुम् भवति ।
सर्वेश्वरे विषये इति व्याख्यानात् निष्ठा सेट्क गुरुमद्विष्णुजनान्तात् प्रत्ययान्ताच्च भावे
लक्ष्म्याम् डाप इत्यनेन डापा जम्भेति सेत्स्यति । अन्यधातुत्वात् परपदमिति आत्मपद-
विधानलक्षणाभावादिति भावः । पनायतीति स्तौतीत्यर्थः ॥२१६॥

बाल०—मूर्द्ध । व्यवपारेऽर्थे वर्त्तमानात् मूर्द्धन्यान्तात् पणधातोरुत्तरे आयो न
भवति । पणत इति व्यवहारोऽत्रार्थः ॥२२०॥

२२२. णेर्होऽनिडादौ रामधातुके ।

२२३. इण्वदिटि च ।

काम्यते कम्प्यते । ण्यन्तत्वादङ् ।

२२४. अशास्वृदित रुद्धवस्य वामनः ।

२२५. लघु युक्त-धात्वक्षरपरस्य नरस्य सन्निमित्तकार्यम् ।

यतः—ईशस्य न गोविन्दवृष्णीन्द्रावित्यनेन ईशस्य हि वृष्णीन्द्र-निषेधः कृतो नतु दशावतारस्य । ननु यदि कंसारौ ईशस्यैव गोविन्द-वृष्णीन्द्रौ निषिध्येते कथं तर्हि कामयते इत्यत्र डिङ्त्वेऽपीशस्य गोविन्दः कृत इति चेत्? तदुच्यते—यदा कमे रुतरे णिङ् तिष्ठति तदा णिङः प्रत्ययत्वात् तन्निमित्ती कृत्य गोविन्दादिकं क्रियते । इह कमु धातो रुद्धवारामस्य वृष्णीन्द्रः यदा तु णिङ् प्रत्ययान्तः “कामि” रित्येव धातु संज्ञां लभते तदा कंसारिप्रत्ययस्य परत्वाभावात् गोविन्द बाध इति विवेच्यम् ।

अमृता०—२२२. णेर्हर इति । नविद्यते इट् आदौ यस्य सोऽनिडादिः । तादृशि रामधातुके परे णेर्हो भवति । य, इय्, गोविन्द-वृष्णीन्द्रत्रिविक्रमाणामपवादोऽयम् ।

अमृता०—२२३—इण्वदिटीति । इण् वदिटि च परे णि प्रत्ययस्य हरः स्यात् । चेण्वदिटीत्यत्र चुरादि णेरेव हरो मन्तव्यो नतु प्रेरणादिणेनैवा स्वार्थणेः । चुरादिण्यन्तस्यैव सहजसर्वेश्वरान्तत्ववक्ष्यमाणत्वात् । अन्यण्यन्तस्य तु सहज सर्वेश्वरान्तत्वा स्वीकारादिण्वदिट् प्रसङ्गोऽपि नैव सम्भवतीति ध्येयम् । अनिडादाविति किम्—कामयिता । ण्यन्तत्वादङ्गीति—णिश्चि द्रु स्रु कमिभ्य इत्यनेनेति शेषः ।

अमृता०—२२४. अशास्विति । शासुश्च ऋदिच्च शास्वृदित्, तद्वर्जितस्य धातो-रुद्धवस्य वामनो भवति, अङ् परे णौ । अशास्विति किम्—अशशासत् अययाचत ।

अमृता०—२२५. लङ्विति । लघुयुक्तं वामनान्वितं धात्वक्षरं हरं यस्मात्, तथा-भूतस्य नरस्य सन्निमित्तकार्यं भवति अङ् परे णौ इति शेषः ।

बाल०—कमेरुतरे णिङ् भवति । अत्र डिङ्त्वेऽपीति डिङ्त्वात् कंसारित्वम् भवति । कंसारिषु ईशस्यैव वृष्णीन्द्रनिषेध उक्तः अत्र त्वीशस्याभावात् वृष्णीन्द्रो भवत्येव । ईशस्येति किम्—कामयते इति पूर्वमेवोक्तं तथाप्यत्र किमर्थमिदमुक्तमिति न निश्चिन्मः ॥२२१॥

बाल०—णेर्हो । अनिडादौ इडादि-रामधातुके भिन्ने रामधातुके परे णेर्हो भवति ॥२२२॥

बाल०—इण्व । इण्वदिटि च परे णेर्हो भवति । कम्प्यत इति णिङ्भाव पक्षे । इडादि रामधातुके तु कामयिता चोरयिता अनिडादावित्यत्र अनिटीति वा पाठः ॥२२३॥

बाल०—अशा । शास्वृदिद्भ्यामन्यस्य धातो-रुद्धवस्य वामनो भवति ॥२२४॥

बाल०—लघु । लघुयुक्तधात्वक्षरं परं यस्मात् तादृशस्य नरस्य सन्निमित्तकार्यं भवति ॥२२५॥

२२६. नरारामस्येरामः सनि ।

२२७. तत् परस्य नरलघो स्त्रिविक्रमः ।

२२८. अङ् परे णौ, नतु दशावतारादर्शने ।

णेर्हरः, अचीकमत । णिङभावपक्षे—अचकमत ।

२२९. णे र्न हर आम् अन्त आलु आय्य इत्नु इण्णु इत्येषु ।

इत्नौ तु छन्दस्येव । कामयाश्चक्रे । अय गतौ । अयते ।

२३०. प्रपरा परीणा ररामस्य लत्वमयतौ ।

अमृता०—२२६. नरेति । सन् प्रत्यये परे नरारामस्य स्थाने इरामः स्यात् । तेन—अचिकमत इति स्थितम् ।

अमृता०—२२७. तत्परस्येति । लघुयुक्तधात्वक्षरपरस्य लघुभूत नरस्य त्रिविक्रमो भवति । तेन अचीकमत इति सिद्धम् ।

अमृता०—२२८. अङ्पर इति । अङ्परो यस्मात् तादृशि णौ परे सति उपरि-विहितं वामनादि कार्यत्रयं भवति । किन्तु यदि तत्र दशावतारवर्णस्यादर्शनं स्यात्तर्हि तानि कार्याणि न भवन्तीत्यर्थः । अचीकमतेति—उद्धवस्यवामने कृते पश्चाद्विवचनम् । पक्षे अचकमतेति—प्यन्तत्वाभावेऽपि णि श्रीत्यादौ पृथक्त्वेन कमेर्ग्रहणात् अङ् भवत्येव, न तु सन्निमित्त कार्यम्, अङ् परस्य णे—रभावात् । नतु दशावतारादर्शने, यथा—अचकथत् । लघुयुक्तेति किम्—अजजागरत्, अलुलोकत् ।

अमृता०—२२९. णेर्नहर इति । आमादिषु प्रत्ययेषु परेषु णेर्हरो न भवति । पूर्वेण प्राप्ते हरे निषेधोऽयम् ।

इत्नौ त्विति—इत्नु प्रत्यये परे तु छन्दसि एव णे ह्रौ न भवति, भाषायान्तु भवत्येव । अन्तादिषूदाहरणानि यथा—मण्डयन्तः, दयालुः, स्पृहयायवः, स्तनयित्तुः कारयिष्णुः । एते सर्वे कृदन्ताः । णिङभावपक्षे चकमे कमिता इत्यादि । ननु—“उदयति विततोद्ध्वरश्मिरज्जाविति” माघे कथमात्मपदिनः अयतेः शतृ प्रत्ययः? मैवम् श्रूयताम्—अटपटकिटेत्यादौगत्यर्थे भ्वादिः इधातुः परपदो चास्ति, तस्यैवेदं रूपं ज्ञेयम् ।

अमृता०—२३०. प्रपरेति । अय धातौ परे प्र-परा-परि इत्यव्ययत्रयस्य ररामस्य स्थाने लराम आदिश्यते । ननु रघुलघु इत्यादिवदत्रापि र-लयोरेकत्व श्रवणात् सिद्धमेव

बाल०—नरा । सनि परे नरारामस्य स्थाने इरामो भवति ॥२२६॥

बाल०—तत्पर । तत्परस्य लघुयुक्त-धात्वक्षरपरस्य नरलघोस्त्रिविक्रमो भवति ॥

बाल०—अङ् । अङ्परो यस्मात् तादृशे णौ परे वामनादिकं भवति । दशावतारा-दर्शने तु वामनादिकं न भवति । प्रत्युदाहरणानि वक्ष्यन्ते । अचकमतेति प्यन्तत्वभावेऽपि ‘णिश्चिद्रुस्त्रुकमिभ्य’ इत्यदिना अङ् भवत्येव ॥२२८॥

बाल०—णेर्न । आमादिषु परेषु णेर्हरो न भवति ॥२२९॥

प्लायते पलायते पल्ययते ।

२३१. अयासदयेभ्य आमधोक्षजे ।

अयाश्चक्रे । ओ प्यायी वृद्धौ । ओ ई रामदितौ । प्यायते ।

२३२. दीप् जनी बुध्यति पूरी तायि प्यायिभ्य इण् बाभूतेशते कर्त्तरि ।

२३३. पदस्तु नित्यम् ।

इणस्त हरः; अप्यायि अप्यायिष्ठ ।

२३४. प्यायः पी र्यङ्धोक्षजयोः ।

लत्वं, ततः किमनेन विधानेतेति चेत्तदुच्यते,—रघु लघु इत्यादौ शब्द द्वयोरेव प्रयोग-
प्रसिद्धे विकल्पत्वमिष्टम् । इहतु प्रायत इत्यादि रूपस्याप्रसिद्धे लत्वस्य नित्यविधानं
रत्वस्योपमर्दकरूपमिति सन्ध्येयम् ।

अमृता०—२३१. अयासेति । अधोक्षजे परे अयगतौ, आस उपवेशने, दयदानगति-
रक्षणेष्ु इत्येतेभ्य उत्तरे आम् प्रत्ययो भवति । अप्राप्ते विधानमिदम् । अस्-भुवोरनुप्रयोगे-
अयामास, अयाम्बभूव इत्यपि बोध्यम् ।

अमृता०—२३२. दीप जनीति । कर्त्तरि वाच्ये भूतेशस्य ते प्रत्यये परे दीप दीप्तौ
जनी प्रादुर्भावे बुध अवगमने पूरी आप्यायने तायृ विस्तारपालनयोः ओप्यायी वृद्धौ
इत्येतेभ्य उत्तरे इण् वा स्यात् । कर्त्तरि अप्राप्ते विभाषेयम् । बुध्यतीति निर्देशात् भ्वादेस्तु
बुधधातो निरासः । ते इति किम्—अप्यायिषाताम् ।

अमृता०—२३३. पदस्त्विति । कर्त्तरि भूतेश-ते परे पद गतावित्यस्मदुत्तरे नित्य
मेव इण् स्यात् । सेरपवादोऽयम् । त इति किम्—उदपत्साताम् ।

अमृता०—२३४. प्याय इति । यङि अधोक्षजे च परे ओ प्यायीधातोः पी
रित्यादिश्यते । अत्रादेशस्य एक वर्णत्वाभावान्नह्यन्ते प्रवृत्तिः, किन्तु समुदायस्थाने । पीप्ये

बाल०—इत्नौ । इत्नौ परे तु च्छन्दस्येव णेर्हरो न भवति भाषायान्तु णेर्हरो
भवत्येव । अन्तादिषु पञ्चसु उदाहरणानि कृतप्रकरणे वक्ष्यन्ते ॥२३०॥

बाल०—प्र-परा । अयधातौ परे प्र-परा परीणां ररामस्य स्थाने लरामो भवति ।
प्रपरापरीणामिति सान्निध्यात् अयतेरेव प्रपरापरयो गृह्यन्ते, तेन प्रगता आयका यस्मात्
स प्रायको देश इत्यादौ न भवति ॥२३१॥

बाल०—अया । अधोक्षजे परे अय गतौ, आस उपवेशने, दय दान-गति-रक्षण-
हिंसा-दानेषु इत्येतेभ्य उत्तरे आम् भवति ॥२३२॥

बाल०—दीप । दीपी दीप्तौ, जनी प्रादुर्भावे, बुध अवगमने, पूरी आप्यायने, अयृ

असंयोगपूर्वस्येत्यादिना यः, पिप्ये पिप्याते पिप्यिरे । कासृ दीप्तौ । कासते कासाश्चक्रे पूरी सौधैरिति भाषावृत्तिः । कासृ कास रोगशब्दे । अस्मादेवामिति काशिका । अतो मतभेदादुभयोरपि विकल्प इति केचित् । गाङ् गतौ । गाते गाते गाते गासे इत्यादि । गीयते । कालापास्तु दामोदरेत्यादौ गायतीति निर्दिश्य गायते इत्येव मन्यन्ते । देङ् पालने । दयते, दीयते । स्था-दामोदरयोरिति—अदिति, अदिषाताम् ।

२३५. देङः सनरस्य दिगिरधोक्षजे ।

दिग्ये । गुप गोपन-कुत्सनयोः । गोपते । कुत्सायाम्-जुगुप्सते । मान विचारणे पूजायाश्च ।

इति—आदेशादनन्तरं यरामः, ततः स्थानिवत्त्वात् पी शब्दस्य द्विवचनम्, नरस्य वामनः । कासृ दीप्ताविति—दीप्त्यर्थे तालव्यन्तस्य प्रसिद्ध-त्वेऽपि दन्त्यान्तस्यापि प्रयोगोऽस्तीति प्रमाणयति भाषावृत्तिधृतभट्टि प्रयोगेण—कासाश्चक्रे इत्यादिना । तत्र भट्टि-टीकाकृता मल्लिनाथेन—“कासाश्चक्रे चकाशे” इति यद् व्याख्यातं तदपि सङ्गतम् । “कासते कफजे शब्दे दीप्तौ चायं प्रयोगतः” इत्याख्यातचन्द्रिकाभिधानात् । काशिका तु शब्द कुत्सायामित्यर्थकादेव कासृ धातोराम् मन्यते नतु दीप्त्यर्थकस्य तत्र शब्दकुत्सा कासरोगशब्द इत्यर्थः । एवं भाषावृत्तिकाशिकयो रर्थविषये मतभेदं दृष्ट्वा केचिदुभयोरपि चार्थकस्य विभाषया आम् मन्यन्ते । वस्तुतस्तु “अनेकसर्वेश्वर कासिभ्यामिति सूत्रे अविशेषेण कासृग्रहणादुभाभ्यामेव नित्यमाम् भवति । कुत्रचित्तरहितः प्रयोगो दृष्टश्चेत्तदा केषाञ्चिदावकल्प-मतेन तत्समाधेयम् ।

गाते इति द्विवचने बहुवचने च; प्रागेव शपोऽरामेण सह प्रकृतेः सन्धिस्ततः कार्यान्तरं, प्रकृत्याश्रितकार्यस्यान्तरङ्गत्वात्, यावत्सम्भवस्तावद् विधिरिति न्यायाच्च । अन्यथा द्विवचने “अत आइस्तथयो” रित्यस्य प्रसक्तिः, तथा बहुवचने अन्ते-प्रत्ययस्य न-रामहराभाव-प्रसक्तिश्च स्यादिति सन्ध्येयम् । कालापास्तु इति—ईराम विधानसूत्रे गायतीति स्तिपा निर्देशात् गैशब्दे इत्यस्यैव भावकर्मणोरीरामं मन्यन्ते कालापा; नतु गाङ् इत्यस्य, तत्र गातीति निर्देशाभावादित्यर्थः ।

अदितेति—वामन वैष्णवाभ्यामिति सेहैरः ।

अमृता०—२३५. देङ इति । अधोक्षजे परे नरसहितस्य देङो दिगिरित्यादेशो भवति । सनरस्येति किम्—दिदिग्ये इति भाभूत् ।

विस्तार-पालनयोः, ओप्यायी वृद्धौ इत्येतेभ्य उत्तरे कर्त्तरि वाच्ये भूतेश-ते परे इण् वा भवति । बुध्यतीति निर्देशात् भ्वादेर्न ग्रहणम् ॥२३३॥

बाल०—पद । कर्त्तरि वाच्ये भूतेश ते परे पदगतावित्येतस्मादुत्तरे इण् नित्यं भवति ॥२३४॥

२३६. मान वध दान शान्भ्यः सन्नोरामश्च नरस्य ।

मीमांसते । पूजायां—मानते । वध बन्धने निन्दायाश्च । वधते ।

निन्दायां—वीभत्सते, वीभत्साश्चक्रे । वर्ग्यादित्वाच्छसु ददेति न—वेधे ।

रभ राभस्ये कौतुके इत्यर्थः । आङ्पूर्वस्त्वारम्भे ।

२३७, रभि-लभोर्नुम् शवधोक्षज सर्वेश्वरे ।

अमृता—२३६. मानेति । मान विचारणे पूजायाश्च, वध बन्धने निन्दायां च, दान अवखण्डने, शान तेजने इत्येतेभ्य उत्तरे अर्थ विशेषे हि सन् भवति, नरस्यान्तवर्ण ईरामश्च स्यात् । वीभत्सत इति—जवर्ज हरिगदादेरित्यादिना वरामस्य भरामः । वर्ग्यादित्वादिति वर्गीयवरामादित्वादेत्व-निषेधो न भवेदित्यर्थः दान-शानोस्तु अर्थान्तराभावात् स्वार्थे हि सन्निष्यते । दीदांसते शीशांसते इति ।

अमृता—२३७. रभीति । शवधोक्षजवर्जिते सर्वेश्वरादौ प्रत्यये परे रभ राभस्ये

बाल०—प्यायः । यङि अधोक्षजे च परे प्यायः स्थाने पी भवति । पी इत्यस्य एक-वर्णत्वाभावात् नान्ते प्रवर्तते । पिप्ये इति आदेशानन्तरं द्विवचनम् । कासाश्चक्र इति सौधैर्गृहविशेषैः । सौधोऽस्त्री राजसदनमित्यमरात् । ननु 'वाणो विकारः सन्धिः स्याद्विषयापेक्षकः क्वचिदित्यनेन सन्धेर्विषयापेक्षकत्वात् शपा सह सन्धिमकृत्वा गाते गाते इत्यत्र द्विवचन-बहुवचनविषये प्रथमतः 'अत आ ई स्त-थयो'रित्यनेनारामस्य ईत्वं कथं न स्यात्, शपोऽराम विद्यमाने अन्त इत्यस्य नरामहरो वा कथं स्यादिति चेत् केनाप्युक्तम् ? तत्रैवं समाधेयम्—विषयापेक्षकः क्वचिदित्यस्य परिभाषिकत्वेन । तत्र क्वचिद्ग्रहणेन च मातृवत् परिभाषेति नेष्टं हि विरुद्धयते इत्युक्ताद्धेतो 'रन्तरङ्ग-बहिरङ्गयोरन्तरङ्ग विधिर्बलवानि'ति न्यायबलवत्त्वाच्च सन्धेरनिवार्यत्वम्, अतः सन्धौ सति शपोऽरामान्तर्भावात् तत्सर्वं नासमञ्जसम् एतत् प्राचीनानामपि मतं, तथोक्तं तैः 'सन्निहितालाभे सन्निहितकार्यमेवेति न कश्चिद्विरोध' इति । गीयत इति 'दामोदरे'त्यादिना ईरामः । कालापास्त्विति दामोदररेत्यादारिति दामोदरेत्यादिलक्षणानुरूपलक्षणे इत्यर्थः । गायतीति निर्दिश्येति तस्मात् । कालापानां मते 'गै शब्दे' इत्यस्यैव ग्रहणम् । अदितेति 'स्था-दामोदरयो'रित्यादिना इरामे कृते 'वामन-वैष्णवाभ्यामि'त्यादिना सेर्हरः ॥२३५॥

बाल०—देड । अधोक्षजे परे नरसहितस्य देडः स्थाने दिगिर्भवति ॥

बाल०—मान । मान विचारणे पूजायाश्च, वध बन्धने निन्दायाश्च, दान अवखण्डने शान तेजने इत्येतेभ्य उत्तरे सन् भवति, नरस्यान्त ईरामश्च भवति । दान शानोर्गुपादिवदर्थान्तरं नास्तीति सन् विधानेऽर्थं व्यवस्था नोक्ता, किन्तु सार्थं भवतीति ज्ञेयम् । वीभत्सते इति 'जवर्ज हरिगदादे'रित्यादिना वस्य भत्वम् । वीभत्साश्चक्रे इति 'अनेक-सर्वेश्वरकाशिभ्यामि'त्यादिना आम् । वर्ग्यादित्वादिति वर्ग्यवरामादित्वात् 'शसु ददु वरामादीनामि'त्यादिना आम् । वर्ग्यादित्वादिति वर्ग्यवरामादित्वात् 'शसु ददु वरामादीनामि'त्यादिना न एत्वादितिषेधः ॥२३६॥

आरभते, आरभ्यते । आरब्ध । आरम्भ ।

डु लभष् प्राप्तौ । डुषावितौ । लभते, लभ्यते । अलब्ध ।

२३८, लभेर्नुम् णम्विणो वा, सोपेन्द्रस्य तु नित्यम् ।

अलम्भि अलाभि प्रालम्भि ।

द्युत दीप्तौ । द्योतते ।

२३९, द्युतादिभ्यः परपदं वा भूतेशे ।

पुषादि द्युतादीति डः, अद्युतत् अद्योतिष्ट ।

२४०, सपरसर्वेश्वर-यवराणामिउच्छरामादेशः सङ्कर्षण संज्ञः ।

सम्प्रसरणमित्यन्ये ।

डुलभष् प्राप्तौ इत्यनयो रुत्तरे नुमागमो भवति । अधोक्षजे तु आरेभे । आरब्धेत्यत्र सर्वेश्वर परत्वाभावान्न नुम् । इह तावदिण् प्रत्यये एव सूत्रप्रवृत्तत्वेऽपि कृत् प्रकरणे च सूत्रचरितार्थता द्रष्टव्या ।

अमृता०—२३८. लभेरिति । णमौ इणि च परे लभेर्नुम् वा स्यात् । उपेन्द्र पूर्वस्य तु लभे नुम् नित्यं भवति । णमुः कृत् प्रत्ययः । तत्र लम्भं लम्भं, लाभं लाभं वेति रूपद्वयं वीध्यम् ।

अमृता०—२३९. द्युतादिभ्य इति । भूतेशे परे द्युतादिभ्यः परपदं वा स्यात् । पुषादीत्यादि सूत्रे परपद निर्देशादात्मपदे अद्योतिष्ट इत्यत्र डो न भूतेश इति किम्—अन्यत्र न—द्योतिष्यते । द्युतादयो घटान्ता द्वाविंशतिः ।

अमृता०—२४०. सपरेति । परसर्वेश्वरसहितानां यराम-वराम-ररामाणां यथाक्रमं इरामोराम-ऋरामादेशः सङ्कर्षण संज्ञको भवति ।

बाल०—रभि । शवधोक्षजयोर्वर्जितं वर्जनं यत्र तादृशे सर्वेश्वरे परे रभिलभोनुम् भवति, शवधोक्षजाभ्यां वर्जिते सर्वेश्वरे परे इति व्याख्याने तु अर्थसौष्ठवं न भवति । शवधोक्षजवर्जं सर्वेश्वर इति वा पाठः । आरब्धेति 'वामने'त्यादिना सेहैरः । डु लभष् प्राप्तावित्यनन्तरं डुषाविताविति बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते, किन्तु तत् लिपिकरप्रमादात् पतितमिति लक्ष्यते ॥२३७॥

बाल०—लभे णमौ इणि च परे लभेर्नुम् वा भवति, सोपेन्द्रस्य लभेस्त नित्यं नुम् भवति । नुम् कृत्, तत्रोदाहरणं कृत्प्रकरणे वक्ष्यते २३८॥

बाल०—द्युता । भूतेशे विषये द्युतादिभ्य उत्तरे परपदं वा भवति ॥२३९॥

बाल०—सपर । परसर्वेश्वरसहितानां यराम-वराम-ररामाणाम् इरामोराम-ऋरामादेशः सङ्कर्षणसंज्ञो भवति ॥२४०॥

२४१, द्युति-ष्वाप्यो नरस्य सङ्कर्षणः ।

दिद्युते । वृतु वर्त्तने । वर्त्तते । द्युतादित्वादवृतत् अवर्त्तिष्ठ ।

२४२, वृतादिभ्यः परपदं वा स्य-सनोः ।

२४३, कृपे बालकलकौ च ।

२४४, वृतु वृधु शृधु स्यन्दूभ्यो नेट् सरामे आत्मपदाभावे ।

वर्त्स्यति वर्त्तिष्यते । कृपू सामर्थ्ये ।

२४५, कृपे ऋ लृ ।

अमृता०—२४१. द्युतीति । द्युतेः ण्यन्त-स्वपधातोश्च नरस्य सङ्कर्षणो भवति । नरविष्णुजनानामादिशिष्यते इत्यस्यापवादः । स्वापेः—सुष्वापधिषतीति वक्ष्यते ।

अमृता०—२४२. वृतादिभ्य इति । वृधु स्यन्दूभ्यः परपदं वा स्यात् स्यप्रत्यये सन् प्रत्यये च परे । स्ये इति कल्केरजितस्य च एकदेशनिर्देशः ।

अमृता—२४३. कृपेरिति । बालकलकौ परे चकारात् स्य-सनोश्च परयोः कृपेरुत्तरे परपदं वा भवति ।

अमृता०—२४४. वृत्विति । वृतु वर्त्तने, वृदु वृद्धौ, शृधु शब्दकुत्सायां, स्यन्दू श्रवणे इत्येतेभ्य उत्तरे आत्मपदाभावेऽर्थात् परपदे इट् न भवति । वृतादि त्रयाणामिति प्राप्ते निषधः, स्यन्दे रुदित्वेन विकल्पेन प्राप्ते निषेध एषः । एवं वृधु—वर्त्स्यति वर्द्धिष्यते, अवर्त्स्यत् अवर्द्धिष्यत ।

अमृता०—२४५. कृपेरिति । कृपू सामर्थ्य इत्यस्य ऋरामस्यस्थाने लृराम आदिष्यते

बाल०—द्युति । द्युतेर्न्यन्त-स्वपधातोश्च नरस्य सङ्कर्षणो भवति । दिद्युत इति सङ्कर्षणाविधानस्य परत्वात् नात्र 'नरविष्णुजनानामादिः शिष्यते' इति प्रवर्त्तते, यत उक्तं 'पूर्व-परयोः परविधिर्बलवानिति' । अस्य चान्तरपाठादित्यादिकं यद् वक्ष्यते, तदत्रैव वक्तुं योग्यमिति ज्ञेयम् ॥२४१॥

बाल०—वृता । स्य-सनोः सतोर्वृतादिभ्य उत्तरे परपदं वा भवति । वृतु वर्त्तने वृधु वृद्धौ, शृधु अपानशब्दे, स्यन्दू श्रवणे एते चत्वारो वृतादयः ॥२४२॥

बाल०—कृपेः । स्य-सनोः सतोर्बालकलकौ च विषये कृपेरुत्तरे परपदं वा भवति ॥२४३॥

बाल०—वृतु । आत्मपदाभावे सति सरामे परे वृतादिभ्य उत्तरे इट् न भवति ॥२४४॥

बाल०—कृपेः । कृपेः ऋराम लृरामो भवति । अकलृपदिति द्युतादित्वात् । अकलृप्त अकल्पिष्ठेति उरामेत्वाद्विकल्पितेत्त्वम् ॥२४५॥

कल्पते । अवलृपत् अवलृप्त अकल्पिष्ट । स्थानिवत्त्वात् नरञ्चरामस्या-
रामः—चकलृपे ।

२४६. कृपे नैट् सरामोदि-वालकल्वयो रात्मपदाभावे ।

कल्पता । आत्मपदे—कल्पता कल्पिता ।

व्यथ दुःखे भये चलने च । अव्यथिष्ट अव्याथि ।

२४७. व्यथो नरस्य सङ्कर्षणोऽधोक्षजे, पुन नसङ्कर्षणः ।

अस्य चानन्तर पाठान्नात्र नरविष्णुजनानामादिः शिष्यते । विव्यथे ।

ऊह वितर्क । ऊहते ऊह्यते ।

२४८. उपेन्द्रादूहते वामिनः कपिल ये ।

समुह्यते । केवलोहतेरेव; नेह—आ ऊह्यते ओह्यते,—समोह्यते ।

अवलृपदिति—द्युतादित्वाद् भूतेशे परपदं इञ्च । अवलृप्त अकल्पिष्टेति—ऊरामेत्त्वाद्वि-
कल्पितेद्वत्त्वम् ।

अमृता०—२४६. कृपेरिति । आत्मपदाभावेऽर्थात् परपदे सरामादौ प्रत्यये वालकल्वौ
च परे कृपेरुत्तरे इट् न भवति । ऊदित्वाद् विभाषयेटि प्राप्ते निषेधः । अव्यथिष्टेति—
द्युतादित्वाभान्नेह परपदम्; किन्तु स्वतः सिद्धमात्मपदम् ।

अमृता०—२४७. व्यथ इति । अधोक्षजे परे व्यथ धातो नरस्य सङ्कर्षणः स्यात्,
सङ्कर्षणे कृते तुपुनः सङ्कर्षणो न भवति । अरामसहित यरामस्य सङ्कर्षणे इरामे जाते वि
इति स्थितं, ततः पुन स्तस्य संकर्षणे (उरामरूपे) प्राप्ते प्रेतिषेधोऽयम् । अस्य सङ्कर्षण-
विधानस्यानन्तर पाठात् परोक्तत्वात् पूर्व-परयोः परविधि बलवानिति न्यायादित्यर्थः ।

अमृता०—२४८. उपेन्द्रादिति । कपिल-ये परे उपेन्द्रादुत्तरस्य ऊहधातो वामिनो
भवेन्नतु चान्यसंयुक्तस्येत्यर्थः । ननु समौह्यतेति भूतेश्वर प्रयोगे सर्वेश्वरादे वृष्णीन्द्रोऽव
प्रसङ्ग इत्यनेन यो वृष्णीन्द्रो विधीयते ततः पूर्वं वामिनः कथं न क्रियत इति शङ्कायां
समाधत्ते—नित्यत्वादिति । वामने कृतेऽपि न कृतेऽपि प्रसङ्गमात्र निमित्तत्वेन वृष्णीन्द्रो

बाल०—कृपे । आत्मपदाभावे सति सरामादौ प्रत्यये बालकल्वौ च परे कृपेरुत्तरे
इड् न भवति । कल्प्ता कल्पितेति विकल्पितेद्वत्त्वात् ॥२४६॥

बाल०—व्यथो । अधोक्षजे परे व्यथो नरस्य सङ्कर्षणो भवति ।

पुनः । सङ्कर्षणे कृते पुनः सङ्कर्षणो न भवति । अस्य चेति अस्य सङ्कर्षणविधानस्य
अनन्तरपाठात् परोक्तत्वात् ॥२४७॥

नित्यत्वाद् वामनं वाधित्वा वृष्णीन्द्रः । सकृदपि विप्रतिषेधे यद्वाधितं
तद् वाधितमिति न्यायेन पुनर्न वामनः । समौह्यत ।

॥ इत्यात्मपद प्रक्रिया ॥

वृष्णीन्द्रे पश्चाद्भवत् वामनः ? तन्निरस्यति—सकृदपीति । विप्रतिषेधो नाम तुल्यबलत्वा-
दुभयप्राप्तिविरोधः ।

॥ इति व्याख्यातात्मपद प्रक्रिया ॥

बाल०—उपे । कपिल-ये परे उपेन्द्रादुत्तरस्य ऊह धातोर्वामनो भवति । ननु
समौह्यतेत्यत्र वृष्णीन्द्रात् पूर्वं वामनः कथं न स्यादिति चेत्तत्राह—नित्यत्वादिति । वामने
कृतेऽपि न कृतेऽपि वृष्णीन्द्रो भवतीति वृष्णीन्द्रस्य नित्यत्वं, ननु वृष्णीन्द्रे कृतेऽपि वामनः
कथं न स्यादिति चेत्तत्राह—सकृदपीति । विप्रतिषेधे उभयप्राप्तिविरोधे ॥२४८॥

॥*॥ इति आत्मपदप्रक्रिया ॥*॥

